

AZ EURÓPAI IDENTITÁS ÉRTELMEZÉSÉNEK ÚJ LEHETŐSÉGEI

SZANYI-F. Eleonóra

Budapesti Corvinus Egyetem
H-1093 Budapest, Közraktár u. 4-6.; E-mail: szanyi.eleonora@gmail.com

Bruter, M.: *Citizens of Europe? The Emergence of a Mass European Identity*. London: Palgrave Macmillan, 2005.

A nyolcvanas évek óta az európai országok integrációját vizsgáló kutatók érdeklődése egyre gyakrabban fordul a társadalmi integráció felé. Feltehetjük a kérdést, miért érdekes számunkra a társadalom változása egy olyan szervezet esetében, amelynek elsődleges célja a gazdaság fejlesztése, és az ebből fakadó előnyök kiaknázása? A válasz talán az lehet, hogy az Európai Unió további mélyítésének és bővítésének egyik feltétele a társadalom beleegyezésének biztosítása. A beleegyezés akkor garantálható hosszú távon, ha az Unió polgárai a kialakított intézményrendszerrel azonosulni tudnak, sajátjukként kezelik, és legitimnek tekintik működését. Az európai identitás kérdésének relevanciája erre a gondolatra vezethető vissza. Az Európai Unió Bizottsága felismerte ezt az összefüggést, és 80-as évektől kezdődően egyre több olyan kutatást támogatott, amely Európa kulturális és társadalmi gyökereinek keresésére irányult. Azok az alapok, amelyekre az említett kutatások leggyakrabban hivatkoztak, mint a keresztény gyökerek, az állam és vallás szétválasztása, a demokrácia értékei, az emberi jogok stb. feltétlenül Európához tartoznak, de nem kizárólag Európához kapcsolódnak, így a megfogalmazott kérdést mi szerint létezik-e egyáltalán európai identitás, nem sikerült megválaszolni. Az a kezdeményezés, amelyben a történelmi hagyományokra kívánták visszavezetni a közös kulturális és társadalmi gyökereket, kudarcot vallott. (Az említett kudarc egyik leggyakrabban említett példája az Európai Unió Alkotmánya körül kibontakozott vita, arra vonatkozóan, hogy milyen értékeket tekintsenek „közös értékeknek”). Ez az eredmény ugyanakkor nem ad magyarázatot a tendenciára, amelyet az Euróbarométer statisztikai mutatnak. Az Európai Unió polgárai évről évre nagyobb arányban vallják maguknak „európainak”, saját nemzeti hovatartozásuk mellett. Az európai identitás eredete helyett így egyre nagyobb hangsúlyt kap napjainkban szerkezete és a nemzeti identitáshoz való viszonya, valamint a kettő változásának dinamikája.

Michael Bruter a London School of Economics and Political Science fiatal kutatója, politikatudományokkal foglalkozik, ezen belül fő kutatási területe a választási magatartás, az Európai Unió, az integráció kérdései, az európai identitás, valamint a kvantitatív és kvalitatív elemzési módszerek alkalmazása a politikatudományban. Elméletének megalkotásában fontos szerepet játszottak Thomas Risse, Ulrike Meinhof és Robert Erikson munkái. Michael Bruter *Citizens of Europe?* című könyve komoly

elméleti megalapozottságról és empirikus munkáról árulkodik. A szerző eddigi műveiből és jelenleg említett kutatásából egyértelműen kiderül, azon kutatók csoportjához tartozik, akik az európai identitás létezését egy pillanatig sem kérdőjelezi meg. Könyvében következetesen reflektál azokra a felvetésekre, amelyeket az euroszeptikusok az európai identitás létének vitatása vagy annak esetleges negatív hatása kapcsán hangsúlyoznak. Ez a szemlélet szükséges ahhoz, hogy a könyv gondolatmenetét megalapozza, de sok esetben azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy a szerző az európai identitás lelkes híve, és nem objektív elemzője.

Könyve azért figyelemreméltó, mert az európai identitásról szóló elméletek olyan érdekes és új fejezete, mely részben illeszkedik az eddig megalkotott elméletek sorába, de a korábbi elméletekhez sokat hozzá is tesz rendkívül pontosan kidolgozott modellje és annak empirikus vizsgálata által. A szerző művében azt próbálja bizonyítani – véleményem szerint sikeresen –, hogy az elmúlt évtizedekben az európai identitást egyre több ember vallja magáénak, ez az azonosságtudat egyre erősebb az unió polgáraiban, és ez nagyrészt az intézményrendszer és a média hatásának köszönhető. Munkája során kidolgoz egy olyan fogalmi keretet és szerkezeti modellt, amely mindezt alátámasztja, és általános jellegének köszönhetően, lehetőséget teremt további vizsgálatok folytatására. Feltáró kutatásában több jelentős eredményt fogalmaz meg, ugyanakkor meghagy kérdőjeleket, amelyek gondolaindítók, és újabb viták kiindulópontjaként szolgálhatnak. Ilyen témának tekintem például az európai és nemzeti identitás kérdésének következtetéseit, amiben arra utal, hogy a nemzeti identitással együtt erősödik az európai identitás, a vizsgált országokban. Ezen megállapításával teljesen ellentmond az eddigi elméleteknek, mivel ezek többsége az európai identitás erősödését összekapcsolják a nemzeti identitás gyengülésével.

Az európai identitással foglalkozó kutatók megközelítési módja általában két csoportra bontható: a szimbolista szemléletre, amely az európai identitás létét és jelentőségét megkérdőjelezi, illetve a konstruktivista megközelítésre, amely az európai identitás folyamatos erősödése mellett emel szót. Az első elmélet hívei úgy vélik, hogy a területi alapon szerveződő azonosságtudatok közül a nemzeti identitásnak lényegesen fontosabb és az európai identitáshoz viszonyítva összehasonlíthatatlanul meghatározóbb szerepe van, mivel olyan tényezőkön nyugszik, mint a közös történelem, hagyomány, kultúra, nyelv, stb., míg az európai identitás, ezen tényezők egyikét sem tudja felmutatni.

A konstruktivista nézőpont ezzel szemben arra hívja fel a figyelmet, hogy az említett nemzeti identitások általában mesterségesen, szimbólumok által megteremtett elkötelezettségek, amiket az adott nemzet hatalmi aktorai hoztak létre annak érdekében, hogy az állami és a saját hatalmukat legitimálják. A konstruktivista megközelítés szószólói arra hivatkoznak, hogy az Európai Unió vezetői az államokhoz hasonlóan „szimbólumteremtő” munkába kezdtek az elmúlt években, és egyre szembetűnőbb eredményeket tudnak felmutatni ezen a területén. Például az európai szimbólumok, amelyeket korábban csak államok használtak, mint a zászló, a himnusz vagy a pénz, az elmúlt évtizedekben ismerté váltak, és napjainkra pozitív jelentéssel bírnak az Unió polgárai számára. A két megközelítésből kiindulva Bruter munkája egyértelműen a konstruktivista állásponthoz áll közelebb: a tanulmányban végig azon fáradozik a szerző, hogy megragadja az eliteknek az előbbieken említett szimbólumteremtő munkáját, és ez által kézzelfoghatóvá tegye az olvasó számára a folyamatot.

A szerző az identitás – egyébként meglehetősen tág, a különböző tudományterületek által eltérően használt és megfogalmazott definícióját – újraértelmezi, és saját elmélete számára megragadhatóvá formálja. A pszichológia területéről átvesszi a *személyes vagy egyéni identitás* fogalmát, a szociológiából a *társadalmi identitást* kölcsönzi, végül a politikatudományhoz kapcsolható a *politikai identitás* fogalma, az utóbbit bontja tovább összetevőire. A politikai identitás két eleme a szerző szerint a *kulturális* és a *polgári identitás*. A kulturális identitás alatt mindazokat az értékeket érti, amelyek az egyént etnikai, vallási vagy egyéb más szempont alapján egy csoport-hoz kötik, és ezek az értékek biztosítják a nemzethez tartozás érzésének kialakulását is. A polgári identitás az állammal (a korábbi példák alapján nemzetállam, az Európai Unió esetében az intézményrendszerrel), mint politikai rendszerrel való azonosulást segíti, bizalmat és elkötelezettséget generál az intézményrendszer, a jog és a demokratikus működés iránt. Az egyén szintjén a két identitástípus összekapcsolódik, de a komponensek erőssége különbözhet egymástól, makroszinten pedig időben és országonként eltérhet. A szerző az európai identitást a politikai identitás típusához sorolja, amelyen belül a kulturális és politikai összetevőt részletesen megvizsgálja.

Bruter a „*top-down*” (vagyis felülről lefelé irányuló) és a „*bottom-up*” (vagyis alulról felfelé építkező) szemléletmódok közül az utóbbit választja, és ennek alapján építi fel elméletét. Az általa választott utat azért tartom termékenynek, mert az identitás fogalma véleményem szerint azok szempontjából ragadható meg legpontosabban, akik ezen identitás hordozói, és sajátos individuumonként más és más tartalommal töltik meg ugyan a fogalmat, de az egyéni vélemények között kirajzolódnak olyan találkozási pontok is, amelyek egymáshoz nagyon hasonló véleményekről árulkodnak. A könyv szintén jellemző és fontos sajátossága, hogy az identitásról dinamikus tárgyként beszél, vagyis olyan jelenségként kezeli, ami folyamatosan változik, és amelynek alakulását erősen befolyásolják a külső meghatározó tényezők, mint az intézményrendszer vagy a média.

Bruter által megfogalmazott legfontosabb hipotézisek a következők:

1. Az integrációról szóló negatív vagy pozitív hírek, befolyásolják az európai identitás szintjét.
2. Az európai integrációval kapcsolatos szimbólumok stimulálják az európai identitás kialakulását.
3. Az Európai Unió – mint intézményrendszer – politikai jelentőségének növekedése elősegíti a tömeges európai identitás fejlődését. Az említett hatáson belül összekapcsolódnak az egyéni tapasztalatok és a szocializáció folyamata, különös tekintettel arra, hogy az egyének kulturális háttere milyen mértékben vezeti rá őket a közös európai örökség létezésének megértésére, valamint európai uniós polgárságuk valóságára.

A felsorolt hipotézisek ellenőrzéséhez Bruter részben saját adatokat, részben az Eurobarométer idősorait használja, amelyeket országokra lebontva 1972-től vizsgál. (Az Eurobarométer kérdései közül a nemzeti és európai azonosságtudatra vonatkozó változóra koncentrál.) A hírek és a szimbólumok európai identitásra gyakorolt hatását az Egyesült Királyságban, Franciaországban és Hollandiában kérdőívek segítségével mérte fel, valamint a felsorolt országokban készítették fókuszcsoportos interjúkat is.

Hipotéziseinek vizsgálata során arra a megállapításra jut, hogy az európai identitás kulturális és politikai összetevője erősödött az elmúlt harminc évben, mikro és makro-

szinten egyaránt, de a különböző országok eredményeiben eltérések mutatkoznak. A mért értékekre befolyást gyakoroltak az Európai Unió által közvetített szimbólumok, az Unióról szóló hírek, valamint magának az intézményrendszernek a működésével kapcsolatos személyes tapasztalatok.

A szerző elszakad a politikatudományt művelők azon gyakorlatától, amelyben az európai identitást feltétlenül a nemzeti identitáshoz viszonyítva próbálják meghatározni. Bruter mindeközben egy percre sem tagadja a két terület szoros kapcsolatát, de egyben rávilágít a fontos különbségekre is. A nemzeti identitástól való „elszakadást” az említett identitásmodell teszi lehetővé, amelyben az identitást szerkezeti és nem tartalmi alapon próbálja megragadni. A szerkezeti bontás elemeiből felépíti azt a mechanizmust, amely véleménye szerint az európai identitás kialakulásához vezet. Az eddigi kutatóktól eltérően mellérendelő szerepben tünteti fel az európai identitást a nemzeti identitáshoz képest. Elméletének egyik következtetése, hogy az európai identitás erősödése a nemzeti identitás erősödéséhez vezet, amit én személy szerint kétségbevonható megállapításnak tekintek, de a szerző maga is felhívja az olvasó figyelmét, hogy elemzésének ezen része feltáró jellegű, és további empirikus alátámasztást igényel.

A könyv interdiszciplináris megközelítése lehetőséget teremt arra, hogy a különböző területek kutatói „találkozási pontra” leljenek, ami feltétlenül egyik nagy erőnyeként említhető, ugyanakkor mellőzi a tudományterületek közül a közgazdasági szemléletmódot, amelytől kevés esetben tekinthetünk el, ha kutatásunk témájaként olyan intézményrendszerhez kapcsolódó attitűdöt akarunk vizsgálni, amely szervezet eredeti célja egy gazdasági közösség létrehozása volt. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy a szerző pont arra az intézményrendszer által létrehozott többletre koncentrál, amely az adott építményt sajátos jelleggel ruházza fel. Vagyis arra a jelenségre, amelyben az európai unió polgárai nem csupán egy gazdasági szervezet részeként értelmezik saját magukat, hanem ezen intézménnyel azonosulni tudnak, többlet értéket tulajdonítanak neki, ez által kiegészítik kizárólagos gazdasági jellegét. Említett sajátosságán az sem változtat érdemben, hogy a leírt folyamat nem spontán, hanem kívülről erősen befolyásolt és irányított.